

Дејвид Л. Пери

УБИЈАЊЕ У ИМЕ БОГА: ПРОБЛЕМ СВЕТОГ РАТА

Упркос мноштву разлика између хришћана, Јевреја и муслимана, заједничко им је фундаментално веровање у Бога као самилосног и праведног. Услед тога ове заједнице често изнедре људе изузетне доброте и храбре посвећености правди. Насупрот дубокој мржњи која је очито инспирисала нападе на Светски трговински центар и Пентагон 11. септембра 2001. године, огромна већина муслимана, попут својих јеврејских и хришћанских пандана, запањена је и згрожена тероризмом, и потпуно одбацује масовно убијање недужних људи.

Зашто онда неки припадници истих ових заједница верују да је њихова морална обавеза да воде агресиван свети рат, и чак у име Бога затиру недужне људе? Који аспекти њихових светих списа и традиција подржавају насиље према „неверницима“? Које етичке принципе – религиозне или нерелигиозне – можемо да поспешујемо у одговор на ове идеје и зверства која оне понекад узрокују?

Религија очито није једини катализатор тоталног рата и других облика насиља које не бира своје мете. Људи су изгледа способни да смисле свакаква оправдања за масовно убијање, а да при том не осећају потребу да се позивају на вољу Божију. На пример, само неколико дана пре напада од 11. септембра, двојица младића из области Сакраментa поубијала су више од десет особа, изгледа због личне освете. А нека од најужаснијих зверстава у историји била су утемељена не на религији као таквој већ на расној или класној мржњи. У нашој врсти чак можда постоји генетска склоност, попут склоности која се јавља код наших сродника шимпанза, да нападамо и убијамо друге ни из једног другог разлога него зато што нису „један од нас“. (Wrangham and Peterson)

Међутим, верско насиље може да поприми посебно интензиван и свиреп вид, уколико се сматра да мете тог насиља богохуле или вређају Бога, да су непријатељи Бога или уско схваћене Божије воље. Јудаизму, хришћанству и исламу је посебно тешко да изнутра уклоне проблем светог рата који не бира своје мете јер је тако дубоко укоренен у њихових светим списима и традицијама. Оне исте верске традиције које величају Бога као самилосног, милостивог и праведног исто тако подразумевају веома онеспокојавајуће тврдње које подстичу верску мржњу и нетолеранцију, и које су нажалост пружиле оправдање за агресивни свети рат. Са овим се стварима морамо суочити директно. Преиспитивање моралног

оправдања за свети рат води, осим тога, ка узнемиравајућим питањима о легитимности неких основних теолошких поставки и о ауторитету светих списа на којима се религије темеље.

Већина мојих коментара односиће се на хришћанство, али ћу почети од јеврејске Библије, пошто њу све три традиције сматрају светом.

Једна од мојсијевских заповести забрањује убиство (Излазак 20:13). Зашто је убиство погрешно, осим што је у очигледној супротности са љубављу према ближњима (Књига Левитска 19:17-18, 33-34)? У суштини зато што су људи направљени према Божијем лику (Постање 1:26-27, 9:6). Из ове би се идеје могао извући закључак да убијање људи уопште неће бити дозвољено, да ће замисао о људским бићима која су направљена по Божијем лику наметати строги пацифизам, апсолутну дужност да се не убија. Али то није закључак до ког су дошли стари Јевреји, будући да су многи прекршаји кажњиви смртном казном, извесним обликом убијања (видети примере у Изласку 21-22). Отуд идеју о стварању по божијем лику можда можемо да тумачимо тако да значи да сви имају основно право да не буду убијени, али да тог права могу да се одрекну ако почине довољно тежак злочин. То би било доследно са кажњавањем само оних који су криви за злочине (Закони поновљени 24:16) и ограничавањем употребе смртоносне силе на одбрану других недужних или самог себе. То је вероватно оно што би већина Јевреја данас подржала.

Међутим, јеврејска Библија такође налаже или одобрава колективно кажњавање или рат који не бира своје мете, нарочито у случају идолопоклонства. Прва од мојсијевских заповеди забрањивала је Израиљцима да се клањају било ком богу сем Јехови. Бог је захтевао чистоту и строгу послушност, а идолопоклонство и богохуљење били су кажњиви смрћу (Излазак 20:3, 5). Сматрало се да не-Израиљци који су живели у области за коју су Израиљци веровали да им је обећана од Бога представљају за Израиљце велико искушење да напусте своју веру. То им је послужило као оправдање за покољ читавих заједница (Закони поновљени 20:10-18). Њихов свети рат је много векова касније пак инспирисао сличне ратове које су водили хришћани који су се дивили старозаветним ратницима попут Исуса Навина: „[Исусова војска побила је све у Јерихону], и жене и људе, и децу и старце, и волове и овце и магарце.... Тако поби Исус сву земљу... не остави ниједнога жива, него све душе живе погуби, као што беше заповедио Господ Бог Израиљев“.¹ (Исус Навин 6:21 и 10:40)

¹ Сви цитати из Библије узети су из Старог завета по преводу Ђуре Даничића и Новог завета по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и прводима Светог Владике Николаја, изд. Глас Цркве, Шабац-Ваљево-Београд, 2005. (прим.прев.)

У исламској традицији постоји слична мешавина вредности које ограничавају рат уз оне које га подстрекују.

Куран на више места помиње Бога као самилосног и праведног. Он такође каже да „у вјери нема присиљавања“² (2:256): покораване Богу мора бити ствар слободног избора, не присиле (Али). Куран тера муслимане да „лијепим савјетом“ убеди људе да прихвате ислам и да „расправљају како је најљепше“ са Јеврејима и хришћанима за које се сматра да се клањају истом Богу као и муслимани (16:125, 29:46, Фирестоне). Ово је вероватно став већине муслиманског народа. Јеврејске и хришћанске заједнице су под муслиманском владавином често биле толерисане и заштићене.

За Мухамеда се говорило да је у почетку своје пророчке делатности упражњавао ненасиље, али да је убрзо почео да верује да му Бог заповеда да користи силу, не само за одбрану своје све веће верске заједнице (Куран 22:39-40) већ и у облику офанзивног цихада за територије ислама. (Kelsay; Firestone)

Реч цихад, узгред буди речено, значи борбу или труд. Цихад може да се односи на борбу појединачног муслимана или муслиманке да приклони своју вољу Алаховој, или на мирољубиви труд да се други убеди да прихвате ислам. Међутим, цихад такође може да значи свети рат. У ствари, постоји значење у ком је једини потпуно праведан рат у смислу ислама онај који је свети, пошто га морају одобрити одговарајуће верске институције и пошто се мора водити са циљем да се муслиманска заједница одбрани или учврсти. (Kelsay; Johnson)

Упркос томе што је Куран против наметања вере другима, муслиманске вође су понекад неверницима претиле да ће их убити уколико не прихвате ислам (Peters). Премда се ислам у неке делове света попут Индонезије проширио углавном посредством „лепог саветовања“, велики део његове експанзије на другим странама света био је резултат офанзивног рата, који је прво водио Мухамед да уједини Арабију, а затим и његови следбеници који су покорили Палестину, Сирију, Ирак, Персију, делове Индије, Северне Африке, Шпаније, Турске и Балкана.

Но, Мухамед и његови наследници јесу формулисали нека важна морална правила за вођење светих ратова: директни напади на жене, децу и старе нису били дозвољени (мада су они могли да буду узети у робље). Цихад није требало да представља тотални рат са убијањем које не бира своје мете (ма шта о томе тврдио Осама бин Ладен). Али Мухамед је муслиманским вођама дозвољавао да убију све заробљене војнике и мушке цивиле уколико

² Svi citati iz Kurana uzeti su iz izdanja „Kur'an časni“, Stvarnost, Zagreb, 1984, prev. Hafiz Muhammed Pandža i Džemaluddin Čaušević. (prim.prev.)

нису муслимани или су напустили ислам. Чињеница да сте цивил или војник који се предао није вас нужно штитила од убијања по завршетку битке са муслиманима. Тако ислам по традицији није имао генеричко начело имунитета небораца премда многе данашње муслиманске вође заговарају то начело. (Kelsay; Johnson)

Наравно, муслимани су вероватно исто онолико колико и хришћани и Јевреји склони да у својим светим списима виде само оно што желе да виде, занемарујући делове који су у супротности са њиховим унапред изграђеним уверењима. Неко ко допуштење за вођење офанзивног рата који не бира своје мете изводи из Курана 9:5,³ „Убијајте идолопоклонике гдје год их нађете“, то може да чини само ако занемарује посебан историјски контекст тог одломка, реченице које на другим местима налажу само дефанзивну и ограничену примену силе, попут оног у Курану 2:190, „Борите се на Божјем путу против оних који се боре против вас!, Не прелазите границе! Заиста Аллах не воли оне који прекорачују границе“, као и многе друге стихове који хвале стрпљење у недаћама и ненасилно проповедање. (Фирестоне)

Ако сада размотримо хришћанство, за његову рану историју особен је прилично строг облик пацифизма. Такав приступ постепено је уступао место прихватању насиља у одбрани недужних. Жалосно је што су неке хришћанске вође на крају почеле да против јеретика и неверника заговарају употребу силе, па чак и тотални рат у интересу одбране и ширења вере. (Bainton)

Упркос брижном и мирољубивом тону његових учења и свеукупног примера, Исус је повремено испољавао гнев, као онда када се супротставио трговцима у Храму (Јован 2:13-16). Неки одељци из Новог завета такође изгледа да прихватају институцију војске, ако не и да је изричито хвале: нико од оних који срећу римске војнике - Исус, Јован Крститељ, Петар и Павле – није од њих тражио да се окану свог позива (Лука 3 и 7, Чин 10 и 27). (Аргументи из ћутања су, дакако, злогласно слаби.) Постоји чак и одељак у којем се чини да Исус дозвољава својим ученицима да носе мачеве, те имплицитно и да их користе у неким ситуацијама, мада тај одељак налазимо само код Луке у делу 22 и веома је двосмислен. Исус је такође тврдио да поседује способност да позива легионе анђела да га штите, али се од тога уздржавао јер би то било супротно његовом жртвеном послању (Матеја 26). Павле у делу 13 своје Посланице Римљанима изјављује, „Свака душа да се покорава властима које владају, јер нема власти да није од Бога, а власти што постоје од Бога су установљене“. Онај који је на власти „је Божји слуга, осветник, да излије гнев на онога који зло чини“. Овај текст су многи потоњи хришћани цитирали као божанско оправдање за употребу војне силе.

³ У оригиналном тексту упућује се на Куран 9:5 док се овај одломак налази у 9:6. (прим. прев.)

Међутим, Исус је својим следбеницима исто тако поставио веома високе етичке стандарде, укључујући безграничну спремност на опраштање учињеног зла, уздржавање од освете због почињеног зла, као и љубав према непријатељима (Матеја 5). Три од Јеванђеља кажу да је укорио једног од својих ученика што је подигао мач да га одбрани када су га хапсили. Већина његових првобитних следбеника изгледа да је Исусове заповести тумачила као забрану хришћанима да користе било какву силу, чак и за одбрану недужних. Павле у поглављу 12 понавља Исусову поруку ненасиља у својој посланици Римљанима: „Никоме не узвраћајте зло за зло ... не чините освету за себе.“ Више од једног века касније, Тертулијан је износио аргументе да би вршење јавне и војне службе неизбежно изискивало поступке који су, по његовом мишљењу, забрањени хришћанима: „Прихватљивије је бити убијен него убити“. Хиполит је сматрао да хришћани не треба да ступају у војску; те да, ако већ јесу у војсци, треба да се оглуше о наређења да убијају. (Swift)

Премда су на почетку историје хришћанске цркве неки хришћани служили у римској војсци, до веома важног преокрета у хришћанском мишљењу о рату дошло је у четвртом веку када је цар Константин почео да користи римску државу да подржи Цркву. Према једном утицајном бискупу по имену Еузебије, хришћански пацифизам од тад па надаље важио је искључиво за свештенство, монахе и монахиње; световни хришћани од тада су били у обавези да користе силу за одбрану царства. (Bainton; Swift)

Још један важан бискуп тог доба, Амброзије, сматрао је да хришћани не смеју да користе силу у личној самоодбрани – што је представљало његово тумачење Исусових заповести да се не опиру злу нити да се за њега свете. Али он је сматрао и да хришћанска љубав намеће дужност да се сила користи за одбрану других недужних – штавише, хришћанин који би одбио да спречи да се другом нанесе повреда био би исто онолико лош колико и онај ко ту повреду наноси. Амброзије је такође померио средиште хришћанских моралних разматрања са чина насиља на став онога ко насиље чини: хришћански војници треба да воле своје непријатеље, чак и онда када им се супротстављају смртоносном силом! У суштини, Амброзије је „покрстио“ римске војничке вредности за хришћанске сврхе: ризиковање сопственог живота за одбрану царства за хришћане је постало храбро, праведно и племенито. (*Ibid.*)

Али он и његов чувени ученик Августин веровали су и да рат треба да има морална ограничења. Августин је, чак и у случајевима када је сматрао да је рат мање од два зла, убијање сматрао суштински трагичним, увек захтевајући од хришћана да при томе осећају жалост и жаљење. (*Ibid.*) Делом због његовог утицаја, током највећег дела средњевековног раздобља, убијање у рату сматрано је веома великим грехом. Ако би хришћански војник убио

непријатељског војника, чак и у рату који је сматран праведним, морао је за то убиство да се подвргне покајању, обично постом и молитвом који су трајали годину и више дана. (Verkamp)

Негде од деветог века, међутим, дошло је до још једне важне еволуције хришћанског мишљења. Папе Лав IV и Јован VIII прогласили су убијање неверника духовно корисним за хришћанске војнике: њихови греси могли су да буду избрисани уколико убију у одбрану Цркве. Године 1095, папа Урбан II сазвао је Први крсташки рат, подстичући европске вође да хришћанске свете земље спасу од нехришћанских завојевача. Муслимане који су тада контролисали Палестину називао је „нечистом нацијом“ која онечишћава хришћанска света места. Убијање муслимана постало је за хришћане само по себи облик покајања за опрост њихових грехова. Морална правила која су уређивала понашање у рату била су укинута, те је дозвољена тактика без ограничења. Од напада хришћанских крсташа нико није био поштеђен; читави градови страдали су у покољима. (Halsall)

Трагично је да се у јудаизму, хришћанству и исламу и данас могу наћи неки заговорници агресивног верског рата. Оно што не могу легитимно да тврде, међутим, јесте да њихов став представља аутентичан израз њихове вере. Свака већа религијска традиција садржи етичка начела која су неспојива са тоталним ратом. Људи свих вера се, надам се, могу сложити да недужни цивили никада не треба да буду директне мете, да оружја и тактике који не бирају мете никада не треба да се користи против војних циљева на начине који би могли да однесу велике цивилне жртве и да заробљени војници не треба да буду мучени и погубљени већ да са њима треба поступати хумано. Такође се надам да у нашој актуелној кризи можемо да се одупремо искушењу да нађемо изговор за „индиректно“ убијање великог броја небораца као „коллатералне штете“ коју намећу „војне нужности“. Међутим, препознавање и одбацивање узнемиравајућих вредности дубоко укорењених унутар верских светих списа и традиција представља нужан корак у правцу постизања међурелигијског консензуса о таквим стварима.

У многим хришћанским верским службама уобичајено је да неко наглас прочита одломак из Библије и да крај одломка назначи изговарајући: „Реч Божја“, на шта присутни одговарају: „Господу хвала“. Замислите да седите у својој богомољи, и слушате следеће одломке:

„Певам имену твоме, вишњи.... Непријатељу си име сатро довека, засвагда; градове ти си развалио, погине спомен њихов.... Гнев ће их [непријатеље] Господњи прогутати, и огањ ће их прождрети. Род њихов истребићеш са земље, и семе њихово између синова човечијих.“ (Псалми 9:2, 6, и 21:9-10)

"[Хиљаде анђела] говорећи гласом громким: „Достојно је Јагње које је заклано, да прими силу и богатство и премудрост и част и славу и благослов!“... И видех небо отворено, и гле,

коњ бели, и Онај који седи на њему зове се Верни и Истинити, и по правди суди и ратује.... И обучен је у хаљину црвену од крви и Име се његово зове: Логос Божји. И војске небеске иђаху за њим.... И из уста његових излази мач оштар са обе стране, да њима порази незнабошце; и Он ће их напасти палицом гвозденом, и Он гази кацу вина љутога гнева Бога Сведржитеља." (Откривење 5:11-12 анд 19:11, 13-15)

„Колико смо уништили насеља чији (становници) су били невјерници, а затим смо послије њих створили други народ. Када су осјетили нашу снагу (казну), они су из њих (насеља) бјежали... Одговорише: „Тешко нама, ми смо били силници (грешници)!“ Непрестано ће то бити њихово оправдање, док их не учинимо мртвим (као) пожњевено жито“. (Куран 21:11-15 [Али])

Да у том случају онај који чита одломак заврши читање речима „Реч Божја“, надам се да окупљени верници не би одговорили: „Хвала Господу“ него пре: „Уз дужно поштовање, не слажем се“ или „Ја тако не мислим“. Или, како би избегли непотребно вређање, верници тада могу да одговоре мртвом тишином, а да се потом након службе „лепо расправе“. Ово нису речи самилосног и праведног Бога. Бог приказан у овим текстовима, које Јевреји, хришћани и(ли) муслимани по традицији сматрају светим, није Бог који је достојан наше љубави и поштовања.

Дозволите ми да понудим још неколико теолошких сугестија.

Ако верујете у Бога, без обзира са којом верском традицијом се поистовећујете:

- 1) Чврсто се држите идеје да је Бог самилостан и праведан.
- 2) Сагласно томе, одбаците идеју да је Бог икада заповедио или опростио – или да би икада заповедио или опростио – масовни покољ недужних људи, чак и ако се такве тврдње износе у светим списима или од стране верских ауторитета који су иначе достојни вашег поверења.
- 3) Размислите о могућности да веровати да су Божја дела ограничена објективним моралним начелима не представља богохуљење нити увреду Бога. Казати да Бог никада не би учинио или заповедио нешто окрутно не представља значајно ограничење Божије моћи.

Сад, и ако сви можемо да се ујединимо у одбацивању тоталног рата, још увек нам је потребно да се изборимо са неким од супротних етичких гледишта на примену силе. За крај, ево неких размишљања о томе:

1) Према Јеванђељима по Матеји и Луки, Исус је рекао да „окренемо и други образ“ када нас ударе, да се не одупиремо злу и да се за њега не светимо. Али, да ли је стварно погрешно користити силу за одбрану неке недужне особе (укључујући и себе) од неправедног, насилног нападача? И зар није исправно ухапсити и затворити људе који чине ужасне злочине? (Обратите пажњу да систем кривичног правосуђа готово увек изискује извештај о степену силе, мада не мора да налаже смртну казну.)

2) Такође по Јеванђељима по Матеји и Луки, Исус је говорио да волимо своје непријатеље. Махатма Ганди, Мартин Лутер Кинг и многи будистички учитељи показали су да је неке непријатеље ненасилним одговором на неправду могуће претворити у пријатеље, као и да је могуће уздржати се од излива гнева према онима које сматрамо непријатељима. Међутим, да ли је психолошки стварно могуће волети истинског непријатеља? (Замислите неког ко је убио или силовао неког од ваших пријатеља или рођака.)

3) Чак и ако је психолошки могуће волети истинског непријатеља, да ли је поштено од неког очекивати да таквог непријатеља воли?

4) Ако сам ја лично жртва, сигурно да могу да изаберам да волим своје нападаче или да им опростим уколико исказу кајање. (Можда бих чак могао да будем у моралној обавези да то учиним.) Али, да ли ја имам право да волим некога ко убије или силује другу особу или да му опростим? (Погледајте моћан аргумент који изговара лик Фјодора Достојевског, Иван, у поглављу „Побуна“ романа „Браћа Карамазови“.)

Укратко, ако самилост треба да ублажи наш бес и да учини да се уздржимо од вођења ратова за уништење, да ли постоје и прилике када правда треба да превагне над милосрдношћу?

Postscriptum: Током јавне расправе која је уследила након мог излагања, колеге наставници су ми указале да је потребна дефиниција појма „љубав“. Ево шта прелиминарно предлажем да се обухвати овим појмом: добронамерна осећања према одређеним људима; жеља да они напредују, да остваре добре циљеве и да буду срећни; саосећање за њихову патњу; поштовање њиховог достојанства, њихових права и рационалне самосталности. Имајући на уму тај појам, размислите опет да ли је могуће волети истинског непријатеља, а ако јесте, да ли смо и у моралној обавези да то и учинимо.

Цитирани извори:

Abdullah Yusuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an* (Amana Publications, 1989).

Roland Bainton, *Christian Attitudes toward War and Peace* (Abingdon Press, 1960).

Reuven Firestone, *Jihad: The Origin of Holy War in Islam* (Oxford University Press, 1999).
Paul Halsall, збирка текстова из доба крсташких ратова, <http://www.fordham.edu/halsall/sbook1k.html>
James Turner Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions* (Pennsylvania State University Press, 1997).
John Kelsay, *Islam and War* (Westminster/John Knox Press, 1993).
The New Oxford Annotated Bible: New Revised English Bible with the Apocrypha (Oxford University Press, 2001).
Rudolph Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam* (Markus Wiener, 1996).
Louis Swift, *The Early Fathers on War and Military Service* (Michael Glazier, 1983).
Bernard Verkamp, *The Moral Treatment of Returning Warriors in Early Medieval and Modern Times* (University of Scranton Press, 1993).
Richard Wrangham and Dale Peterson, *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence* (Houghton Mifflin, 1996).

Друга препоручена лектира:

Anthony Coates, *The Ethics of War* (Manchester University Press, 1997).
John Ferguson, *War and Peace in the World's Religions* (Oxford University Press, 1977).
Peter Harvey, *An Introduction to Buddhist Ethics* (Cambridge University Press, 2000), pogl. 6, "War and Peace."
David Perry, списак препоручених web страница о етици и ратовању, <http://home.earthlink.net/~davidperry/weblinks.htm>.
Извор: Адаптирано из излагања *Ethics at Noon* (Етика у подне) одржаног 25. септембра 2001. на Универзитету Santa Klara.

Прев. Јасминка Бошњак

Etika rata – 25.3.2020.

Ерик Хобзбаум

БУДУЋНОСТ РАТА И МИРА

У забележеној историји двадесети век је био најубиственији. Свеукупни број смрти изазваних или повезаних с његовим ратовима процењен је на 187 милиона, што је еквивалент више од 10% становништва света 1913. Узимајући да је почео 1914. године, то је био век готово непрекидног рата, с малобројним и кратким раздобљима без организованог оружаног сукоба на некоме месту. Њим су владали светски ратови: то ће рећи, ратови између територијалних држава или савеза држава.

Раздобље од 1914. до 1945. може се посматрати као јединствен "30-огодишњи рат", прекинут једино паузом у 1920-им годинама – између коначног повлачења Јапанаца са совјетског Далеког истока 1922. и напада на Манџурију 1931. године. Овome је уследило, готово одмах, неких 40 година хладног рата, који се саглашава с Хобзовом дефиницијом рата да се састоји "не једино од борбе или чина вођења битке, него од распона времена у којем је воља да се надмеће довољно знана". Ствар је дебате колико далеко поступци у које су биле уплетене оружане снаге САД од краја хладног рата у разним деловима планете сачињавају наставак ере светског рата. Међутим, не може бити сумње да су 1990-е године биле испуњене формалним и неформалним војним сукобом у Европи, Африци и западној и централној Азији. Свет као целина није био у стању мира од 1914. године, нити је миран сада.

Па ипак, тај век се не може третирати као јединствен блок, било хронолошки или географски. Хронолошки се он рашчлањује на три раздобља: еру светског рата, усредоточену на Немачку (од 1914. до 1945. године), еру супротстављања између две суперсиле (од 1945. до 1989.) и еру од краја класичног међународног система моћи. Ова раздобља ћу називати I, II и III. Географски је утицај војних операција био веома неуједначен. С једним изузетком (рат у [Гран] Чакоу [између Парагваја и Боливије]), у 20. веку у западној хемисфери (Америкама) није било значајних међудржавних ратова (за разлику од грађанских ратова). Непријатељске војне операције једва да су дотицале ове територије: отуда шок гађањем Светског трговинског центра и Пентагона 11. септембра.

Од 1945. године међудржавни ратови су ишчезли и из Европе, која је до тада била главно подручје битака. Иако се у III раздобљу рат вратио у југоисточну Европу, изгледа врло невероватно да би се обновио у осталом делу континента. Са друге стране, током II раздобља међудржавни ратови, не нужно неповезани са глобалним супротстављањем, остали су ендемични на Средњем истоку и у јужној Азији, а главни ратови који су непосредно извирали из глобалног супротстављања одиграли су се у источној и југоисточној Азији (Кореја, Индокина). У исто време су области попут подсахарске Африке, које су биле сразмерно недотакнуте ратом у I раздобљу (осим Етиопије, закаснело подвргнутој колонијалном освајању од стране Италије 1935–36. године), постале позоришта оружаног сукоба током II раздобља, те су посведочиле главне сцене крвопролића и патње у III раздобљу.

Истичу се друге две одлике рата у 20. веку, при чему је прва мање очигледна од друге. На почетку 21. века налазимо се у свету у којем оружане операције више нису нужно у рукама влада или њихових овлашћених делатника, те у којем стране у спору немају никакве заједничке одлике, статус или циљеве, осим спремности да користе насиље.

Међудржавни ратови су толико много владали представом рата у I и II раздобљу да су грађански ратови или други оружани сукоби унутар територија постојећих држава или империја били унеколико затамњени. Чак би се и грађански ратови на територијама руске империје после Октобарске револуције, као и они који су се збили после пада Кинеског царства, могли уклопити у оквир међународних сукоба, утолико што су од њих неодвојиви. Са друге стране, у 20. веку Латинска Америка можда није видела војске које прелазе државне границе, али је била сцена истакнутих грађанских сукоба: у Мексику после 1911. године, на пример, у Колумбији од 1948. и у разним централноамеричким земљама током II раздобља. Уопште узев се не уочава да је број међународних ратова опадао прилично континуисано од средине 1960-их година, када су унутрашњи сукоби постајали уобичајенији од оних који су се водили између држава. Број сукоба унутар државних граница наставио је да стрмо расте све док се није снизио у 1990-има.

Боље је познато урушавање разлике између бораца и не-бораца. Два светска рата у првој половини века обухватила су целокупно становништво зарађених земаља; трпели су и ратници и не-ратници. У току века, међутим, терет рата се све више премештао с оружаних снага на цивиле, који нису били само његове жртве, него и све више објект војних или војно-политичких операција. Контраст између Првог и Другог светског рата драматичан је: тек 5% оних који су погинули у Првом били су цивили; у Другом је тај удео нарастао на 66%. Уопште узев, претпоставља се да су 80 до 90% оних који су данас погођени ратом цивили. Удео је порастао од краја хладног рата, зато што већину војних операција од тада нису водиле регрутоване војске, него мали корпуси регуларних или нерегуларних трупа, које у многим случајевима баратају високотехнолошким оружјима и заштићене су од ризика подношења губитака. Нема разлога за сумњу да ће главне жртве рата наставити да буду цивили.

Било би лакше писати о рату и миру у 20. веку ако би разлика између њих остала онолико јасно повучена колико се претпостављало да јесте на почетку века, у данима када су Хашке конвенције из 1899. и 1907. године кодификовале правила рата. За сукобе се претпостављало да се збивају првенствено између суверених држава или, ако би се одигравали унутар територије једне посебне државе, између страна довољно организованих да би им статус учесника рата признале друге суверене државе. За рат се претпостављало да је оштро разлучен од мира, објавом рата на једном крају и мировним споразумом на другом. За војне операције се претпостављало да јасно разликују између војника – обележених као таквих униформама које носе или другим знацима припадности организованој оружаном сили – и не-војничких цивила. За рат се претпостављало да се одвија међу војницима. У ратно доба не-војници треба, колико је то могуће, да буду заштићени.

Увек се схватало да ове конвенције не обухватају све грађанске и међународне оружане сукобе, те упадљиво не оне који настају из империјалног ширења западних држава у подручја која нису под јурисдикцијом међународно признатих суверених држава, чак и ако би се неки (али нипошто сви) ови сукоби спознали као "ратови". Нити су оне обухватале велике побуне против установљених држава, као што је такозвани Индијски устанак; нити стално понављану оружану активност у подручјима изван делотворне контроле држава или империјалних власти који њима номинално владају, као што су пљачкашки напади и крвна освета у планинама Авганистана и Марока. Па ипак, Хашке конвенције су и даље служиле као смернице у Првом светском рату. У току 20. века ову сразмерну јасност заменила је збрка.

Прво, линија између међудржавних сукоба и сукоба унутар држава – то јест, између међународних и грађанских ратова – постала је замагљена, због тога што је 20. век карактеристично био столеће не само ратова, него и револуција и слома царстава. Револуције или борбе за ослобођење унутар државе имале су импликације за међународну ситуацију, посебно током хладног рата. Обратно, после Руске револуције интервенција држава у унутрашње ствари других држава које оне не одобравају постала је уобичајена, макар тамо где је изгледала сразмерно неризична. Ово остаје случај.

Друго, јасна дистинкција између рата и мира постала је затамњена. Осим ту и тамо, Други светски рат није ни почео објавама рата нити се окончао мировним споразумима. Њему је уследило раздобље које је толико тешко класификовати било као рат или као мир у старом смислу да се морао смислити неологизам "*хладни*" *рат* како би се оно описало. Крајња затамњеност позиције после хладног рата илуструје се текућим стањем ствари на Средњем истоку. Ни "рат" ни "мир" не описује тачно ситуацију у Ираку после формалног краја Заливског рата – ту земљу и даље готово свакодневно бомбардују иностране силе – или односи између Палестинаца и Израелаца, или они између Израела и његових суседа, Либана и Сирије. Све ово је несрећно наслеђе светских ратова 20. века, али и све моћније ратне машинерије масовне пропаганде, као и раздобља сукобљавања између неспојивих и острашћених идеологија које су у ратове унеле крсташки елемент, упоредив с оним виђеним у религијским сукобима прошлости.

Ови сукоби, за разлику од традиционалних ратова међународног система моћи, све више су се водили зарад циљева неподложних преговарању, као што је "безусловна предаја". Пошто су и ратови и победе бивали виђени као тотални, одбачено је свако ограничавање способности зараћене стране да победи које је могло бити наметнуто прихваћеним конвенцијама ратовања у 18. и 19. веку – чак и формалне објаве рата. Тако је било и за свако ограничавање моћи

победника да потврде своју вољу. Искуство је показало да се уговори постигнути у мировним уговорима лако могу прекршити.

У скоријим годинама ситуацију је даље компликовала тенденција у јавној реторици да се термин "рат" користи како би упућивао на употребу организоване силе против разних националних и интернационалних активности сматраних антисоцијалнима – "рат против мафије", на пример, или "рат против нарко-картелâ". У овим сукобима су помешани поступци два типа оружане силе. Један – назовимо га "војници" – уперен је против других оружаних снага с циљем њиховог поражавања. Други – назовимо га "полиција" – настоји да одржи или васпостави захтевани степен законитости и јавног поретка унутар постојећег политичког ентитета, типично државе. Победа, која нема нужно моралну конотацију, јесте циљ једне силе; привођење правди прекршилаца закона, које има моралну конотацију, јесте циљ друге. Такву дистинкцију је, међутим, лакше повући у теорији него у пракси. Убиство од стране војника у борби није, само по себи, кршење закона. Али, шта ако припадник ИРА-е себе сматра зарађеном страном, чак и ако га званично право Уједињеног Краљевства сматра убицом?

Да ли су операције у Северној Ирској биле рат, као што је сматрала ИРА, или покушај да се упркос прекршиоцима закона одржи редовна управа у једној покрајини УК-а? Пошто је током 30 година или тако некако против ИРА-е била мобилисана не само голема локална полиција него и национална војска, можемо закључити да је то био рат, али систематски вођен као полицијска операција, на начин који је минимизовао повређене и узнемиравање живота у покрајини. Такве су замршености и збрке односа између рата и мира на почетку новог века. Њих добро илуструју војне и друге операције у којима су сада ангазоване САД и њихови савезници.

Сада, као што је било кроз читав 20. век, постоји потпуно одсуство сваке делотворне глобалне власти способне да контролише или решава оружане спорове. Глобализација је напредовала у готово сваком аспекту – економски, технолошки, културално, па чак и језички – осим једног: политички и војно, територијалне државе остају једине делотворне власти. Званично постоји око 200 држава, али се у пракси броји тек шачица, од којих су САД без премца најмоћније. Међутим, ниједна држава или империја никад није била довољно велика, богата или моћна да одржи хегемонију над политичким светом, а камоли да установи политичку и војну супремацију над планетом. Једина суперсила не може надокнадити одсуство глобалних власти, нарочито уколико се узме у обзир недостатак конвенција – у вези с међународним разоружањем, на пример, или контролом оружја – довољно снажних да их водеће државе добровољно прихвате као обавезујуће. Неке такве власти постоје, наиме УН, разна техничка и финансијска тела, као што су ММФ, Светска банка и СТО, те неки

међународни трибунали. Али, ниједно од њих нема никакву делотворну моћ другачију од оне коју им признају споразуми између држава, или захваљујући залеђу моћних држава, или коју државе добровољно прихватају. Жалосно колико ово може бити, није вероватно да ће се променити у предвидивој будућности.

Пошто једино државе поседују стварну моћ, постоји ризик да ће међународне институције бити неделотворне или да ће им недостајати универзална легитимност када покушавају да се баве преступима као што су "ратни злочини". Чак и када су светски судови установљени општим споразумом (на пример, Међународни кривични суд, успостављен Римским статутом УН од 17. јула 1998), њихове пресуде неће нужно бити прихваћене као легитимне и обавезујуће све док су моћне државе у положају да их пренебрегавају. Конзорцијум моћних држава може бити довољно снажан да осигура да ће неки прекршитељи из слабијих држава бити изведени пред ове трибунале, можда обуздавајући окрутност оружаног сукоба у извесним областима. Ово је, међутим, пример традиционалног упражњавања моћи и утицаја унутар међународног система држава, а не примене међународног права.

Постоји, међутим, крупна разлика између 21. и 20. века: престала је да важи идеја да се рат збива у свету подељеном на територијалне области под влашћу делотворних влада које поседују монопол средстава јавне моћи и присиле. Она никад није била примењива на земље које су доживеле револуцију, или на фрагменте дезинтегрисаних царстава, али се све доскора већина нових револуционарних или постколонијалних режима – Кина између 1911. и 1949. главни је изузетак – прилично брзо појављивала у облику мање или више организованих и функционишућих наследничких режима и држава. Током протеклих 30 година или слично, међутим, територијална држава је, из разних разлога, изгубила свој традиционални монопол оружане силе, много од своје претходне стабилности и моћи, и, све више, темељни осећај легитимности, или макар прихваћене перманентности, која владама дозвољава да намећу терете као што су порези и регрутација за вољне грађане. Материјална опрема за ратовање сада је распрострањено доступна приватним корпусима, као што су средства финансирања не-државног ратовања. На овај начин је измењена равнотежа између државних и не-државних организација.

Оружани сукоби унутар држава постали су озбиљнији и могу се наставити деценијама без икаквог озбиљног изгледа за победу или разрешење: Кашмир, Ангола, Шри Ланка, Чеченија, Колумбија. У крајњим случајевима, као у деловима Африке, држава може готово престати да постоји; или може, као у Колумбији, више не упражњавати моћ над делом своје територије. Чак је и у снажним и стабилним државама било тешко отклонити мале, незваничне

оружане групе, као што су ИРА у Британији и ЕТА у Шпанији. На новост ове ситуације указује чињеница да се најмоћнија држава на планети, пошто је претрпела терористички напад, осећа обавезном да покрене формалну операцију против мале, међународне, невладине организације или мреже којој недостају и територија и препознатљива војска.

Како ове промене дотичу равнотежу рата и мира у предстојећем веку? Пре не бих вршио предвиђања о ратовима за које је вероватно да ће се збити или њихове могуће исходе. Међутим, и структура оружаног сукоба и методи разрешавања дубоко су се променили путем преображаја светског система суверених држава.

Распад Совјетског Савеза и европских комунистичких режима очито је повећао ову нестабилност. Сепаратистичке тенденције разнолике снаге у до сада стабилним нацијама-државама, као што су Британија, Шпанија, Белгија и Италија, такође би је могле даље увећати. У исто време се умногостручио број приватних актера на светској сцени. Који механизми постоје за контролисање и разрешавање таквих сукоба? Запис није обећавајући. Ниједан од оружаных сукоба из 1990-их година није се окончао стабилним разрешењем. Опстајање хладноратовских институција, претпоставки и реторике оставило је живим старе сумње, подстичући посткомунистичку дезинтеграцију југоисточне Европе и отежавајући уређивање региона некад знаног као Југославија.

Ове хладноратовске претпоставке, како идеолошке тако и оне политике моћи, мораће се напустити ако треба да развијемо неко средство контролисања оружаног сукоба. Такође је очигледно да САД нису успеле, и неминовно неће успети, да наметну нови светски поредак (било које врсте) једностраном силом, ма колико су односи моћи сада нагнути у њихову корист, па чак и ако их подржава неки (неизбежно краткорочан) савез. Међународни систем ће остати мултилатералан, а његово регулисање ће зависити од способности неколико главних јединица да се споразумеју једна са другом, чак и ако једна од ових држава ужива војну премоћ.

Колико далеко међународно војно деловање које предузимају САД зависи од договореног споразума других држава, већ је јасно. Такође је јасно да ће политичко разрешење ратова, чак и оних у које су уплетене САД, наступити путем преговарања, а не једностраним наметањем. Ера ратова који се окончавају безусловном предајом неће се вратити у предвидивој будућности.

Улога постојећих међународних тела, наиме УН, такође се мора преосмислити. Увек присутне, те обично позиване, оне немају никакву дефинисану улогу у разрешавању спорова. Њихова стратегија и деловање увек су на милости промењиве политике моћи. Одсуство

међународног посредника који се истински сматра неутралним, као и способним да предузме акцију без претходног овлашћења Савета безбедности, било је најочигледнији јаз у систему управљања споровима.

Од краја хладног рата управљање миром и ратом било је импровизовано. У најбољем случају, као на Балкану, оружани сукоби су заустављани спољашњом оружаном интервенцијом, а *status quo* на крају непријатељстава одржаван је војскама трећих страна. Остаје нејасно да ли из таквих интервенција може настати неки уопштен модел за будућу контролу оружаног сукоба.

Равнотежа рата и мира у 21. веку неће зависити од смишљања делотворнијих механизма за преговарање и разрешавање, него од унутрашње стабилности и избегавања војног сукоба. С малобројним изузецима, за супарништва и трења између постојећих држава који су водили оружаном сукобу у прошлости мање је вероватно да такви буду и данас. Постоји, на пример, сразмерно мало горућих спорова између влада о међународним границама. Са друге стране, унутрашњи сукоби могу лако постати насилни: главна опасност од рата лежи у уплитању спољних држава или војних актера у ове сукобе.

За државе с успешним, стабилним економијама и сразмерно уједначеном расподелом добара међу својим становницима вероватно је да буду мање климаве – друштвено и политички – него за оне сиромашне, веома неравноправне и економски нестабилне. Избегавање или контрола унутрашњег оружаног насиља, међутим, још непосредније зависи од моћи и делотворног понашања националних влада и њихове легитимности у очима већине њихових становника. Ниједна влада данас не може узимати као саморазумљиво постојање ненаоружаног цивилног становништва или степена јавног поретка задуго блиско познатог у великим деловима Европе. Ниједна влада данас није у положају да превиди или одстрани унутрашње наоружане мањине.

Па ипак, свет је све више подељен на државе способне да делотворно управљају својим територијама и грађанима и на све већи број територија омеђених званично признатим међународним границама, с националним владама које се ређају од слабих и корумпираних до непостојећих. Ове зоне производе крваве унутрашње борбе и међународне сукобе, као што су они које смо видели у централној Африци. Нема, међутим, никаквог непосредног изгледа за трајно побољшање у таквим регионима, а даље слабљење централне владе у нестабилним земљама, или даља балканизација [тј. цепкање] на светској мапи, несумњиво би повећали опасности оружаног сукоба.

Пробна прогноза: за рат у 21. веку није вероватно да ће бити онолико пун убистава као што је био у 20. веку. Али, оружано насиље, стварајући несразмерну патњу и губитак, остаће свеprisутно и ендемично – повремено епидемично – у великом делу света. Изгледи столећа мира су удаљени.

Izvor: "The Future of War and Peace", 27. фебруар 2002. Дужа верзија овог чланка појавила се у *London Review of Books*. <http://www.counterpunch.org/hobsbawm1.html>.

Prev. Aleksandar Gordić